

השתקפותו של ה-Fin de Siècle (סוף המאה) בעתונות היהודית הליברלית בגרמניה

משה הלוי

נתנו ביטוי למשבר התקופה.

יוצאים מן הכלל היו שני עתונים יהודיים בלשון הגרמנית, שהופיעו בברלין. עתונים אלו, שיצאו לאור במחצית שנות ה-90 של המאה שעברה, חשפו טפח מהלך הרוח הכללי שבקרב הציבור היהודי הליברלי בגרמניה, שממנו ניתן ללמוד שרוח ה-Fin de Siècle לא פסחה עליהם. מדובר בשני שבועונים יהודיים ליברליים: "אלגמיינה צייטונג דס יודנטומס" (Allgemeine Zeitung des Judentums), שבועון יהודי נפוץ בגרמניה ובארצות אירופה אחרות (ראה עליו בגיליון זה של "קשר"); ו"אלגמיינה איסראליטישה ווכנשריפט" (Allgemeine Israelitische Wochenschrift), שהיה אמנם פחות נפוץ מן הראשון אך בעל חוג קוראים אליטיסטי.

במאמר ראשי, שנתפרסם ב"אלגמיינה צייטונג דס יודנטומס" בקיץ 1897. תחת הכותרת "עתיד היהדות", צייר המחבר (עורך השבועון, גוסטב קרפלס) תמונה קודרת של מצב היהדות. תוך הבעת ספקות לגבי סיכויי קיומה בעתיד, ברוח הפסימיזם של ה-Fin de Siècle:

כל אחד מקרבנו אחוז בהלך רוח קודר שמביאו לידי המסקנה כי עתידה של היהדות בסכנה. בכל צד שאליו מופנות פנינו, מתקדרים העננים מעל לדת עתיקת-היומין, שנמצאת בסכנת פירוק...¹

העתיד המעורפל של עם ישראל, כפי שהוא נצטייר בעיניו של המחבר. הביא אותו להצגת השאלה: "האם עוד יהודים אנחנו?" בסקירה לסיכום המאה ה-19, שהופיעה באותו שבועון בסוף שנת 1899, כתב המחבר ברוח אווירת התקופה:

עתה לא מדובר במעבר מעידן אחד למשנהו בלבד, כפי שהיה נהוג מאז ומתמיד, שהרי חיים אנו בתקופה שמתחולל בה קרע, אשר נובע מתוך כורח פנימי, מהשקפת עולם אשר היתה מושרשת במשך מאות בשנים.²

שורות אלה מזכירים תיאורים דומים שנתפרסמו בעתונות הלא יהודית בגרמניה באותה תקופה במנות גדולות בהרבה ולעתים יותר קרובות. דיון מפורט יותר בשאלת המשבר, שפקד את היהדות בשלהי המאה ה-19, מתוכו משתקפת אווירת ה-Fin de Siècle, התנהל מעל דפי השבועון "אלגמיינה איסראליטישה ווכנשריפט", בסדרת מאמרים שנתפרסמו בו בחודשי הקיץ והסתיו של שנת 1896. נושא הדיון העיקרי היה עתיד קיומה של היהדות.

א

רבות נכתב על תלאותיו ועל תהפוכותיו של ה-Fin de Siècle (סוף המאה).¹ משום מה, כנראה בשל מוראותיה של מלחמת העולם הראשונה, שייטוריה השכיחו את הקשיים של שלהי המאה ה-19, זכה עידן זה לאידיאליזציה אצל רבים, ובמיוחד אצל בני הדור המבוגרים שנתנסו במלחמה. משום כך הוא זכה בפי רבים לכינוי "La Belle Epoque" (התקופה היפה).

אכן, שלושת העשורים שקדמו למלחמת העולם הראשונה הצטיינו בהישגים מרשימים, פרי ההתפתחות המדעית והטכנולוגית, שטרם נודעו כמותם בהיסטוריה האנושית. הציוויליזציה המערבית צעדה בתקופה הנדונה לקראת יתר חירות ודמוקרטיה. אך לצד ההישגים המפוארים של החברה המערב אירופית, שמדעניה גילו מרפא ומזור לרבים ממדווייה הפיסיים של האנושות, צמחו והתפתחו זרעי הפורענות של אידיאולוגיות רדיקליות, שבהתממשותן במשטרים טוטליטריים של המאה ה-20 ערערו את יסודותיה של הציוויליזציה המערבית, שבבסיסה עקרון חירות אדם. רבים מבני הדור של שלהי המאה ה-19, שחשו את הזעזועים החברתיים והפוליטיים שהלכו והתפתחו בתקופתם, נתנו ביטוי לתחושתם על ידי גילויי ספקנות ופסימיזם.

לציון תחושת הספקנות והפסימיזם אשר פשטו בקרב החברה האירופית בשלהי המאה ה-19 ובעיקר בשני העשורים של המאה, נוצר בראשית שנות ה-80 המונח Fin de Siècle. מקום לידתו של המונח בצרפת, ומשם נפוץ לארצות אירופה האחרות בהפכו, בשנות ה-90, למטבע לשון השגור בפי כל. בספרות של שני העשורים הללו נתפס מונח זה כמשמעות של דקדנס וקלקול המידות, חוסר בהירות וחוסר תקווה לגבי העתיד; ומעל לכל היתה לו למונח גם קונוטציה של ציפייה לשקיעה בלתי נמנעת.

גילויי הפסימיות והספקנות של החברה האירופית בשלהי המאה ה-19 זכו לכינוי ניכר בעתונות התקופה.

ב

בדיקת העתונות היהודית בגרמניה באותה עת מעלה, שהיא לא הרבתה לעסוק במשבר התרבות והחברה שאפיין את ה-Fin de Siècle. כלל זה חל על עתוני כל הזרמים היהודיים בגרמניה, פרט לציונים, שעתוניהם

Israelitische Wochenschrift

Nebst einer wissenschaftlichen Beilage „Jeschurun“.

Redakteur: A. Levin.

Verlag: Siegfried Cronbach, Berlin W. 57.

Telephon:

Redaktion VII, 4236. * Expedition VI, 796.

Ereu und frei!

Bezugspreis vierteljährlich:

Deutschland u. Oesterreich-Ungarn Mk. 2,00,
alle andern Länder Mk. 2,50.

Post-Zeitungsliste Nr. 108.

Die „Wochenschrift“ erscheint an jedem Freitag mindestens 20 Seiten (2 $\frac{1}{2}$ Bogen), der „Jeschurun“ Mitte und Ende jeden Monats mindestens 4 Seiten (1 $\frac{1}{2}$ Bogen) stark. Zu beziehen durch die Post (Zeitungsliste pro 1896 Nr. 108) oder unsere Expedition.

Anzeigen werden mit 25 Pfg. für die einpaltige Petitzeile oder deren Raum berechnet. Bei Wiederholungen oder größeren Aufträgen tritt eine Preisermäßigung ein. Alle Annoncen-Expeditionen sowie unsere Expedition nehmen Anzeigen für dieses Blatt entgegen.

Inhalt:

Unsere Frage. — Kulturaufgaben. I. Von Dr. S. Bernfeld. — Das Gemeindeleben in Ostpreußen. Von Moritz Scherbel. — Von Hirsch bis Breuer. III. — Die Judenfrage in Russland. — Wochen-Chronik: Wilhelm Jensen. — „Jüdische Berichterstattung“. — Kohling spult wieder. — Genüßton: Das große Sterben. Von Wilhelm Jensen. — Im Londoner Ghetto. (Schluß) Von Ernst Heilborn. — Epigramme und Sentenzen. — Hier und dort. — Brief- und Fragekasten. — Kalender. — Anzeigen.

Unsere Frage.

In diesen Tagen haben wir nachstehenden Brief verfaßt:

„Sehr geehrter Herr! Wir nehmen uns die Freiheit, Ihnen eine Bitte vorzutragen, deren Erfüllung Ihre Zeit beanspruchen wird. Wir dürfen die Versicherung vorausschicken, daß wir keineswegs die Absicht haben, Männer von Ruf und Ansehen für Zwecke der Neugierde zu bemühen, sondern einzig im Dienste einer Sache handeln, die uns und, wie wir voraussetzen, gleichermaßen Ihnen am Herzen liegt.“

An siebenzig jüdische Notable wenden wir uns mit der Frage:

Ist das Judentum im Niedergange, und welche Mittel können den etwaigen Niedergang aufhalten?

Die Adressen haben wir mit Sorgfalt ausgesucht, grundsätzlich alle vermeidend, die durch ihren Beruf zu Rücksichtnahmen und einer Verschleierung ihrer Meinung verleitet werden könnten. Gelehrte sind es und Männer, die durch öffentliche Betätigung bekannt geworden, denen wir die Frage vorlegen.

Die Antworten sollen veröffentlicht und später in Buchform herausgegeben werden. Findet unser Ersuchen überall die Zustimmung, die es, wie wir glauben, verdient, so wird der öffentlichen Erörterung und Belehrung reiches und dankenswertes Material geboten werden, und vielleicht ist es der Sammlung beschieden, als eine neue Septuaginta in der Entwicklungsgeschichte des jüdischen Stammes ein Merkzeichen von dauernder Bedeutung zu werden.“

Die Redaktion der
„Allgemeinen Israelitischen Wochenschrift.“

Erst nach vielfacher und sorgfältiger Erwägung und nicht ohne Zagen haben wir diesen Schritt gethan. Wir sagten uns, daß wir auch wenig erfreulicher Antworten gewärtig sein müßten, nicht dazu angethan, in dem weiten Kreise, der unser Wort vernimmt, die Gesinnung zu stärken, die wir verbreitet zu sehen wünschen. Denn unbedingt galt für uns die Pflicht, unverkürzt zu Worte kommen zu lassen, wen wir zum Worte geladen. Wie in einer Fußnote verzeichnete Liste der von uns ausgewählten Adressen legt Zeugnis dafür ab, daß wir alle Richtungen gleichmäßig berücksichtigt haben. Männer der äußersten Rechten wie der äußersten Linken haben wir aufgefordert, die Frage beantworten zu helfen, die in dem obigen Briefe formuliert ist.

Indem wir hierauf hinweisen, haben wir unser Thun gerechtfertigt und zugleich erläutert.

Die Sage erzählt, ein König habe einstmals siebenzig Gelehrten die Aufgabe gestellt, die heiligen Bücher in eine andere Sprache zu übersetzen. Jeder der Siebenzig arbeitete in strenger Abgeschlossenheit für sich. Alle begannen das Werk in der nämlichen Stunde, alle beendeten es in der gleichen Zeit. Und als die siebenzig Uebersetzungen dem Könige vorgelegt wurden, da fand sich, daß sie von Wort zu Wort übereinstimmten.

Wir wollen keine Deutung der Sage versuchen; ihre Anwanwendung aber ist die:

Nicht des Einzelnen Antwort, so durchdacht sie sein mag, ist von entscheidendem Gewicht. Doch was siebenzig gewissenhafte und kluge Männer — jeder für sich erwägend — zusammen als ihres Nachdenkens letzten Schluß zu sagen wissen, das ist eine einheitliche Antwort, die man wohl als autoritativ betrachten darf.

Wir haben in diesem Blatte viel und oftmals strenge Kritik geübt und manchen Vorwurf dafür auf uns geladen. Von allen Vorwürfen lehnen wir nur den einen ab: daß wir in unfruchtbarer Verneinung uns gefallen. Unser Tadel war überall lediglich der Ausdruck unserer Liebe zu dem Judentum, für das wir streiten, unter Umständen auch gegen

ג

השבועון "אלגמינה איסראליטישה ווכנשריפט" נוסד בסוף ספטמבר 1892 בעיר טילזיט, שבמזרח פרוסיה. עד שנת 1896 הוא הופיע תחת השם "ישורון". מלכתחילה הוא נועד לשמש ביטאון המורים היהודים בגרמניה, אך עם העברתו לברלין, בתחילת שנת 1896, חלו בו מספר שינויים: שמו שונה ל"אלגמינה איסראליטישה ווכשריפט", ומדי חודש צורף לו מוסף בשם "ישורון", אשר שימר את השם הראשון של העתון ואת יעודו המקורי — לשרת את ציבור המורים היהודים. על כן כלל המוסף מאמרים בנושאים פדגוגיים ומאמרי פרשנות. השבועון כשלעצמו היה רומה בתוכנו ל"אלגמינה צייטונג דס יודנטומס". לצד מסות עיוניות, היו בו מדורים קבועים, שבהם נתפרסמו סקירות על העולם היהודי בכלל ועל הקהילות היהודיות בגרמניה בפרט. המגמה הכללית של העתון היתה דתית-ליברלית ברוח הסיסמה שהתנוססה על עמוד השער שלו: "נאמן וחופשי" — משמע, נאמנות למסורת היהודית, תוך פתיחות לנעשה בעולם המודרני. על פי מגמה זו ניתן לשייך את השבועון לזרם שכונה בשם היהדות ההיסטורית-פוליטיבית, מיסודו של הרב זכריה פרנקל, שקיבל את ההלכה היהודית כערך חשוב ומכוון של החיים היהודיים, אך היה מודע לצורך להתאימה לתנאי החיים המודרניים, המשתנים ללא הרף. שלא כ"אלגמינה צייטונג דס יודנטומס", לא גילה שבועון זה קו אנטי-ציוני מובהק, אם כי לא הזדהה עם הציונות. מכל מקום, עורך העתון ומייסדו, א. לויץ, אפשר להרצל לפרסם מעל עמודיו את מאמרו "מדינת היהודים". שהוא תמצית חיבורו בשם זה, שראה אור בפברואר 1896.⁶ ה"אלגמינה איסראליטישה ווכנשריפט" הופיע ברציפות במשך חמש עשרה שנים (1892-1906).

ד

בימינו, סקרי דעת קהל הנערכים על ידי מכוני מחקר בחסות גופים פוליטיים, חברתיים וכלכליים, וכן העתונות, המשמשת במה לתוצאות הסקרים — הם חזון נפרץ. לעומת זאת, המשאלים שנערכו על ידי עתונים בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 כווננו אל חוג מצומצם מתוך האוכלוסייה, אל אנשי רוח וציבור, אל "נבחרים העם" ולא אל העם הפשוט, שבדעתו לא התחשבו בימים ההם. זאת ועוד. המשאלים של ימינו הם בעלי אופי שימושי, ומטרתם לספק בדרך כלל מידע לגופים המממנים אותם, על מנת להשתמש במידע זה לצרכיהם. המשאלים שנערכו בעבר היו בעלי אופי שונה, עיוני, ונועדו לציבור הקוראים בלבד. בתחילת אוגוסט 1896 ערך השבועון האמור משאל מקיף על מצבה של היהדות בהווה ועל סיכויי קיומה בעתיד, לנוכח תהליכי המודרניזציה של החברה היהודית במערב. המשאל נערך בצורה של ראיון בכתב, על פי הנוהג שהיה מקובל באותם ימים. בחזור, שנשלח אל שבעים אנשי רוח וציבור יהודים ברחבי תבל, נאמר בין השאר:

אנו מרשים לעצמנו לפנות אליך בבקשה, שמילוייה יתבע ממך להקדיש לה מזמנך. עלינו לציין מראש, שלא היתה לנו בשום פנים כוונה להטריח אנשים בעלי שם ומוניטין לשם סיפוק יצר הסקרנות, זולת דאגתנו לעניין, שאנו מניחים שהוא מטריד גם אותך. פנינו אל שבעים

נכבדים [במקור הופיעה המלה "נוטבלים"] יהודים בשאלה: האם היהדות נמצאת במצב של שקיעה, ובאילו אמצעים ניתן לעצור את השקיעה האפשרית?⁵

רשימת הנכבדים, שפורסמה על ידי העתון, כוללת דמויות בעלות שיעור קומה בעולם היהודי של המאה ה-19, כמו פרופ' ויהלם בכר מבודפשט, מגדולי החוקרים במדעי היהדות ובבלשנות שמת בזמנו; ד"ר גיאורג ברנדס, הסופר והמבקר הנודע מקופנהגן; הברון גינצבורג מפרטבורג; המזרחן הנודע מבודפשט, איגנץ גולדציהר; חוקר מדעי היהדות מלמברג, שלמה בוכר (סבו של מרטין בוכר); המזרחן הנודע מפריס, פרופ' יוסף הלוי; תיאודור הרצל, שזה עתה יצא עם רעיון "מדינת היהודים"; ההוגה פרופ' מוריץ לצרוס מברלין; המדינאי והסופר פרופ' לואיג'י לוצאטו מאיטליה; מכס נורדוי מפריס, שכוכבו דרך באותם הימים בשמי הספרות והפובליציסטיקה (ספק אם רבים מהקוראים ידעו בכלל על מוצאו היהודי, שהרי טרם פרסם ברבים את דבר הצטרפותו לתנועה הציונית, שהיתה אז בהליכי ייסוד): הברון אדמונד דה רוטשילד; נחום סוקולוב, עורך "הצפירה"; אליעזר בן יהודה מירושלים; פרופ' הרמן שפירא מהיידלברג, אבי רעיון הקן הקיימת לישראל; סלומון שכטר, פרופ' לתלמוד באוניברסיטת קמברידג', שנודע בשל חלקו בגילוי אוצרות הגניזה הקהירית ומי ששימש לאחר מכן נשיא הסמינר התיאולוגי היהודי בארצות הברית; הסופר ישראל זנגוויל מלונדון ואחרים.⁶

רק כשליש מבין שבעים ה"נוטבלים" השיבו על פניית השבועון, וחלק ניכר מהם הסתפקו בתשובות קצרות. דוגמה אופיינית היא תשובתו של ד"ר היינריך מאיר מברלין, שהעיר כי תשובה רצינית על השאלה שהוצגה על ידי מערכת השבועון מחייבת כתיבת ספר שלם. הוא אף הוסיף, ש"שאלות מן הסוג הזה אי אפשר לפתור בין ארוחת בוקר לארוחת צהריים."⁷ ברוח זו כתב גם ד"ר דוד הופמן, מרצה לתלמוד בסמינר הרבנים בברלין.⁸ עובדה העשויה לעורר תמיהה היא שתיקתו של תיאודור הרצל, שלא ניצל את כמת העתון למען הסברת חשיבותו של הרעיון הציוני, כמענה למצוקת השעה של היהדות. אפשר שהסיבה לשתיקתו נעוצה במצב רוחו הקשה. ידוע כי בחודשי הקיץ והסתיו של שנת 1896 היה שרוי בדיכאון, בשל הקשיים שנערמו בדרכו הפוליטית החדשה.

למרות מיעוט המשתתפים במשאל, אפשר בהחלט לעמוד מתוך התשובות על הלך הרוח של רוב האינטלקטואלים היהודים במערב אירופה בשלהי המאה ה-19. אחד מן המשיבים האופטימיים הודה במפורש, שרבים מבין יהודי גרמניה מיואשים מעתידה של היהדות, וכבך חשף את הלך הרוח האמיתי שרווח בימים הם בקרב יהודי ארץ זו.⁹ לעדות זו מצטרפות תשובותיהם המפורטות יותר של ישראל זנגוויל מלונדון ושל מכס נורדוי מפריס. האחרון הרחיב במיוחד את היריעה, בציירו תמונה עגומה למדי של מצב היהדות המערבית, הפוסט-אמנציפטורית.¹⁰ מפאת התשובה המפורטת של נורדוי, ומפאת מעמדו הציבורי באותה תקופה כפובליציסט, סופר ומבקר, שלא נרתע מגילוי האמת, יש עניין בדיון רחב יותר בתשובותיו.

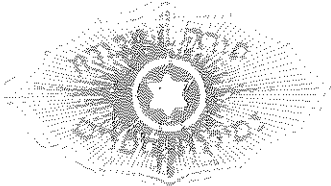
Zeitschrift

Zeitschrift für die religiösen und sozialen Interessen des Judentums.

Erscheint an jedem Freitag.

Preis vierteljährlich 2 Mark.

Es besorgt durch die Sonntagsblätter und alle Buchhandlungen des In- und Auslandes

Anzeigen die viergespaltige Zeitspalt 20 Pfg. Beilagegebühr nach Vereinbarung.

Herausgeber: A. Kamin in Berlin.

Inhalt:

Dr. Adolf Jellinek: Gedächtnisrede über Predigt Auch ein Wort zur Judenfrage. Von Hermannshild 2: Wohl. In ersten Judentestamenten in Deutschland. Anselm von Markt. In Nordlande. Großstadt. Abrahams. Andeats. Von 7: 2 8. Führung als Pionierschritte. Von Frau Weidner. Die Raimundisten. Wochen-Übersicht. Die Blätter. Wochenschriften. - Auswärtig.

Dr. Adolf Jellinek

„MAN HAT ES WIRLICH SOHIL“ Gedächtnisrede über den verstorbenen Dr. Adolf Jellinek. Der weltbekannte Prediger der israelitischen Kultusgemeinde in Wien ist am 25. Dezember 73 Jahre alt von hinnen abgetreten und am 31. Dezember im ewigen Ruhe schlief. Seine letzten Worte waren: „Ich bin ein Hebräer, ein Hebräer in Israel aus der ersten Klasse, so gehören alle der Klasse der Verdammenden an, leben immer Widen. Mit Dr. Jellinek war ein hervorragender Hebräer. Am Ende des Mittelalters hat er ein prächtige Hebräer angelegt, für den Verwaltung der Rabbinat konnte er wie und dies im Alter des Jellinek war er ein tüchtiger Schwimmer und auch die gesamte Hebräerliteratur kannte er, wie ein aufgeschlagenes Buch, das er auf jeder Seite zu lesen und zu benutzen verstand.“ Dr. Jellinek war ein Weiler in Israel, ein Mann, dessen der Lehrer außer Vieles, in dem Worte mehrerer Bedeutung. Er hat die jüdische Predigt von den Hebräern der Nachahmung befreit, sie zu einer selbständigen Wissenschaft erheben, durch die geringe Tiefe seiner jüdischen Reden selbst bedeutende Wirkung in Israel gesehen, durch seine Sichas schulis die geistlichen Vorleser seiner Predigten waren jüdischen Prediger

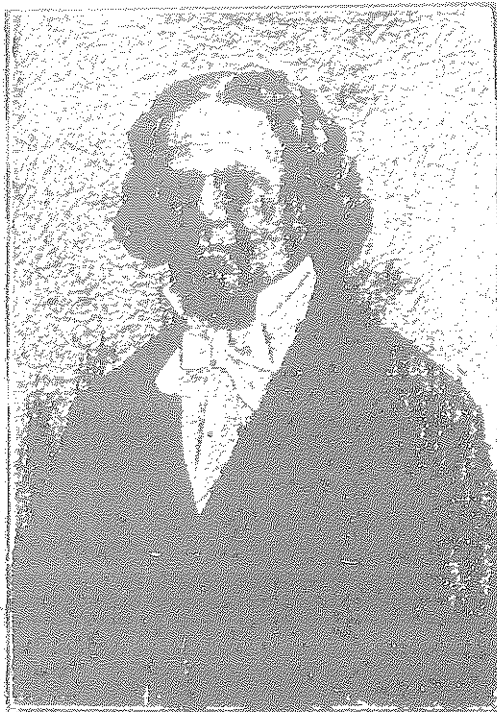
angehen. Von nicht dritte der Hebräer von Frankreich, Jales Rahn an den evangelischen Prospektoren schreiben:

„Man hat es wirklich Vieles! Nichts kann der Dankbarkeit gleichkommen, welche ich für die wohlwollende Beurteilung empfinde, die Sie meiner Sammlung „Sermons et Allocutions“ gemeldet haben. Sie danken mich aufrichtig und ich bin mir so glücklich über Ihre Worte, als Sie der Meister der jüdischen Predigt waren, der sich sowohl durch den reichen Inhalt, als auch durch die Schönheit der Form. Ihren Worten in Folge, ist immer mein Ehrgeiz gewesen, und indem Sie meine Predigten lesen, müssen Sie bemerkt haben, welchen Einfluss die Hebräer auf mich ausgeübt haben. Ich erwähne auch nicht, meinen jungen Nephewen das gründliche Studium all der schönen Predigten anzurufen, welche Sie veröffentlicht haben. Noch einmal herzlichen Dank, und wollen Sie, verehrter Herr und Meister, den Ausdruck meiner erbeuteten Gefühle entgegennehmen.“

Dr. Jellinek war ein beachteter Jude. Das Judentum war ihm hoch und heilig, seine Worte trug er mit Begeisterung den Anhängern voran. Er konnte für den Fortschritt, aber er wollte keinen Fortschritt, der uns von der historischen Basis des alten Judentums entfernen möchte.

Auf so trauert denn am Grabe Jellinek nicht die Familie, deren innig geliebtes Liebes, und die Gemeinde, deren unermesslich verehrter geistlicher Führer er gewesen — nein, es trauert an seinem Grabe die gesamte jüdische Hebräerwelt der Rabbiner, und Lehrer stand — es trauert Israel um seinen großen Lohn, es trauert endlich „Jellinek“ um seinen weisen, wohlwollendsten und unermüdeten Freund und Förderer.

Allen der Meister lebe aus, „Der Weggen und Thaberkuland in hebräisch, jüdisch ist die Bezeichnung des Hebräer und seiner Schöpfungen der von Gott kommt und für die Menschheit kämpft in der Weisheit fortlebt, götig lebt. Amen“

מכס נורדוי

להבחין בתמצית משנתו הציונית.

הצעד הראשון שעלינו לעשות, ציין, הוא השבת העם היהודי לעבודת האדמה. על היהודים להפוך שוב לאיכרים, כורמים וגננים. עליהם ללמוד שוב לאחוז במחרשה. החיים כטבע ירענו את גופם, והישיבה הבטוחה על האדמה תחזק את הכרחם העצמית. הוא גם הצביע על כך, שאם יחיו היהודים מיגיע כפיהם, תחדל שנאת אויביהם. לחיזוק תודעתם העצמית של היהודים ורגש ההשתייכות לעמם, המליץ נורדוי על הגברת לימוד ההיסטוריה היהודית בין בני הנוער, דבר העשוי לחזק את הסולידריות בין היהודים, שנתרופפה מאוד.

בסיום דבריו קבע נורדוי: "חיזוק תחושת ההשתייכות, הערכת יכולת הרוח היהודית, זקיפות קומה וחיזוק ההכרה העצמית, תחיה רוחנית וגופנית על ידי שיבה לעבודת האדמה..." כל אלו עשויים למנוע את שקיעת היהדות. בהגיבו על תשובתו של נורדוי קבע שמעון ברנפלד (שהיה מן המשתתפים הקבועים של השבועון "אלגמינה איסראליטישה ווכנשריפט" ומשנת 1898 אף שימש עורכו), שקריאת האזהרה של נורדוי, הנובעת ממצפנו ומאהבת האמת שלו, תעורר בוודאי את זעמם של אלה המעוניינים "בשינה סהרורית שממנה כמעט שלא ניתן להתעורר". אך לעומת זאת, אלה המעוניינים באמת בתחייה מחודשת של עם ישראל יהיו אסירי תודה לסופר בעל שאר הרוח, אשר, לדבריו,

"החידר את הזונדה עמוק לתוך המקום הנגוע באורגניזם שלנו!"¹¹

עתונות התקופה מגלה לנו, אפוא, שבשעה שתאודור הרצל פרסם את "מדינת היהודים", היו אינטלקטואלים יהודים לא מעטים, בעיקר בתחום התרבות הגרמנית, שרזיים בדאגה לא בגלל האנטישמיות אלא בגלל מצבה הפנימי של היהדות הפוסט-אמנציפטורית. על מידת ההשפעה של התסיסה הרוחנית הזאת על פניית לפחות חלק מהם לציונות, כפי שמעיד המקרה של נורדוי, נדרש דיון מיוחד, שבו עשויה עתונות התקופה להיות לעזר רב.¹²

במאמרו, שכותרתו "איך ומה?", מעלה נורדוי באופן שיטתי, בגילוי לב וללא כחל וסרק את שאלת הקיום היהודי בגולה. משום מה טרם זכה מאמר זה לתשומת לב הולמת בהיסטוריוגרפיה הציונית. ראייה לכך משמשת העובדה, שהוא לא נכלל אפילו בין כתביו הציוניים המקובצים, שראו אור עד היום הזה. וכבר העיר בזמנו ברוך הגני (מידידו של נורדוי בפריס, שערך קובץ של מכתביו הציוניים בצרפתית), שבמאמרו ב"אלגמינה איסראליטישה ווכנשריפט" ניסח נורדוי את עקרונות היסוד של הציונות. אלא שגם הגני לא כלל את המאמר בתור הקובץ שהוא ערך. תוך שימוש במוטיבים של ניוון, שקיעה וחולי, המבטאים את אוירת ה"Fin de Siècle", העלה נורדוי תמונה קודרת של מצבו של העם היהודי. "האם היהדות בשקיעה? אין אני מפקפק כלל להשיב על שאלה זו בחיוב," כך החל נורדוי את תיאור קלסתר פניה של היהדות בשלהי המאה ה-19, הסובלת לדעתו משלוש בעיות יסוד המסכנות את עצם קיומה: ניוון פסי, מנטליות גלותית וחוסר תודעה עצמית.

א. באשר לניוון הפיסי של היהודים, הצביע נורדוי על מבנה גופם המצומק, על קומתם הנמוכה ועל כך ששכיחות אצלם מחלות אורגניות, יותר מאשר ברוב האוכלוסיות. כל אלה הם, לדעתו, הסימפטומים העיקריים של התופעה, שהיא בעיקר תוצאת הרדיפות בשנות הגלות הארוכות והניתוק מעבודת האדמה.

נורדוי הוטרד מן הניתוק של היהודים מן הקרקע: "היהודים, שהיו בעבר עם של איכרים חופשיים ורועים, אולצו ליהפך לעירוניים והם נשארים בתור שכאלה גם במקרה שהם גרים בכפרים." הוא קונן על חוסר שורשיותם, בהיעדר שורשים בקרקע, ועל חוסר הקשר עם רגבי האדמה. עם אינו יכול להשאר בריא ואיתן לאורך ימים ללא קשר עם חריש האדמה. "ללא Anataeus-Kur [ריפוי באמצעות עבודת האדמה], עלולים היהודים להגיע למצב של ניוון חשוך מרפא," קבע. ב. המנטליות הגלותית מתבטאת, לדעתו, במין אפאתיה, שגילוייה הם היעדר שמחה, מרץ ותקווה, גילויים שהם סימני ההיכר של חברה אנומלית.

ג. בעיה חריפה נוספת שפשטה בקרב היהודים, היא הדימוי העצמי הירוד ואבדן טוטלי של הכבוד העצמי שלהם, עד כדי שפלות עצמית. "הנצחון הגדול של התנועה האנטישמית הוא בכך, שהיהודים בוחנים עצמם בעיניים אנטישמיות." אחד הביטויים להשפלה העצמית ולהתרפסות בפני זרים, תוך כיטול הישות העצמית, הוא ניסיון ההידמות לשכנים הלא יהודים, תוך שאיפה לטשטוש הזהות היהודית. בעיה זו נוגעת ליהדות מערב אירופה.

לסיום, הוקיע נורדוי את הבריתח מן היהדות על ידי המרת דת, תופעה הגורמת לדילולם של המוחות המעולים. אם מגמה זו תימשך, והמוכשרים יעזבו, תגיע היהדות לניוון רוחני ופיסי כאחד.

ה.

בהתייחסו לחלקה השני של השאלה שהוצגה בפניו על ידי ה"אלגמינה איסראליטישה ווכנשריפט" — "באילו אמצעים ניתן לעצור את השקיעה האפשרית?" השיב נורדוי תשובה מפורטת ושיטתית, בה ניתן כבר

1. על שלהי המאה ה-19 (Fin de Siècle) ראה:
J. Barzun, "From the Nineteenth Century to the Twentieth",
Chapters in Western Civilization, 3.ed., vol. 2, Columbia University
Press 1962, pp. 441-464; Roger Bauer et al., eds., *Fin de Siècle; Zu
Literatur und Kunst der Jahrhundertwende*, Frankfurt a/M. 1977.
2. G. Karpeles, "die Zukunft des Judentums", *Allgemeine Zeitung des
Judentums* 2.7.1897.
3. שם, 22 בדצמבר 1899.
4. Theodor Herzl, "Der Judenstaat", *Allgemeine Israelitische Wochen
schrift*, 13.3.1896, pp. 188-190, 20.3.1896, pp. 211-214. (להלן: AIW)
5. שם, 28.8.1896, p. 581. "Unsere Frage".
6. שם, עמ' 592.
7. שם, 4.9.1896, p. 598. "Die Antworten auf unsere Frage".
8. שם, 11 בספטמבר 1896, עמ' 615.
9. בעניין זה ראה: אלכס ביין, הרצל, ביאוגרפיה, ירושלים 1976, עמ' 170-171.
10. תשובתו של זנגוויל התפרסמה בגיליון ה-11 בספטמבר 1896. תשובתו של
נורדוי בגיליון ה-4 באוקטובר 1896.
11. שם, גיליון ה-13 באוקטובר 1896.
12. בסוגיה זו ראה: משה הלוי, מאקס נורדאו — הגותו הציונית ופועלו בתנועה
הציונית, (דיסרטציה), אוניברסיטת תל אביב, תשמ"ח.